

Az információs oktatás a szakkönyvtáros-képzésben

Magyarországon egyetemi szintű könyvtárosképzés csak az ELTE bölcsészettudományi karán folyik. Következésképp: ennek az intézménynek a keretében kell gondoskodni mind a közművelődési, mind a szakkönyvtárügy vezető munkatársainak a felkészítéséről. A szak bevezetése óta eltelt három évtizedben a könyvtártudományi tanszék mindvégig vállalta a kettős feladat ellátását — eleinte teljesen egységes és éppen ezért mindent magába foglalni törekvő, később a szakosodásnak fokozatosan teret engedő tantervek és szervezeti formák alkalmazásával, az életpálya változásaihoz igazodva.

A könyvtárosképzés hagyományai, az akkori szaktekintélyek tudományos érdeklődésének irányai és a nagy gyűjtemények szakembergárdájának felrészítésével járó kötelezettségek találkozásának eredményeként kezdetben az oktatás leginkább a hagyományos értelemben vett *tudományos könyvtáros kiképzését* szolgálta.

A következő, viszonylag hosszabb időszakban elsősorban a *közművelődési könyvtárak* érdekei szabták meg az oktatás feladatait, s ezeknek megfelelően a gyökeresen új tanterv — az időközben nemzetközileg fellendült könyvszociológiai kutatási irányzatok hatására is — háttérbe szorította a történeti tárgyakat, miközben az új szemlélethez kapcsolódó stúdiumokat azok számára is kötelezővé tette, akik szakkönyvtárakból jöttek, illetve oda tartottak.

A tudományos-technikai forradalom hatására megújuló szakkönyvtárügy fokozatosan a *szakkönyvtárosképzést* állította előtérbe. Minden látszat ellenére egyetemi oktatásunk lépéshátrány nélkül vette gondjaiba a szakkönyvtárosok képzését is. Sokak szeme előtt ugyanis homályban maradt, hogy ugyanaz a tanterv, amely az alapszigorlatig némileg egyoldalú szemléletű volt, tett lehetővé első ízben szakosodást: többek között a szakkönyvtárügy irányába. Jó ideje megindult az a folyamat, amelynek eredményeként a képzés ma már egyre inkább a szakkönyvtárosok felkészítését szolgálja, és kialakultak azok a szervezeti keretek, amelyek minden fontosabb szakágazat képzési kívánalmainak megfelelően. A tapasztalatok birtokában viszont azt is tudomásul kellett venni, hogy az igen nagy súlyú műszaki könyvtárügy szakemberekkel való ellátásának formáját nem, vagy nem csak az egyébként bevált tagozatok jelenlegi rendszerében kell keresni. Mai — a közművelődési és a szakkönyvtárosi kívánalmak teljesítésében köztudomásúlag egyensúlyozni köteles — képzési rendszerünk legnagyobb gondja éppen az, hogy *valamennyi szakágazat számára egységes szervezetben készíti fel hallgatóit*, s ezen a képtelen helyzetben csak enyhít, de lényegesen nem változtat a szakosodás burkolt bevezetése. Egyedül az információs képzés képvisel határozottabb szakirányt.

A képzés egységének és ugyanakkor az egyértelmű szakosodás lehetővé tételének kettős követelményét az egyetemi oktatás helyzeténél fogva kénytelen vállalni. A sok tapasztalat lehetővé teszi a megvalósítás legcélravezetőbb módozatainak kiválasztását. Remélhetőleg a küszöbönálló egyetemi reform teret enged az időszerűvé vált korszerűsítéseknek is.

A szakkönyvtárosok képzésének formái

A közművelődési könyvtárosok és a vékony réteget alkotó, gyakran számításon kívül hagyott könyvtörténészek képzésére a bölcsészkaron képviselt diszciplínák kedvező feltételeket teremtenek.

A szakkönyvtárossal szemben életpályája köztudomásúlag kettős követelményt támaszt: rendelkeznie kell könyvtáros felkészültséggel és az általa közvetített szakirodalomban a kiszolgálandó rétegekkel partneri kapcsolatot lehetővé tevő ismeretekkel. E *kettős felkészültség* megszerzéséhez a legjobb feltételeket a többlépcsős oktatási rendszer kínálja. Elvben a két vagy több szak párhuzamos hallgatását lehetővé tevő tudományegyetemi keretek is kiválóan szolgálhatják a kettős célkitűzést. Gyakorlatilag azonban a tudományszakok képviselőinek mértéke és esetenként a kétszakosság megvalósításának adminisztratív nehézségei erősen *korlátozzák a szakok kapcsolatát*. Az ún. *kiegészítő képzés*, amely tulajdonképpen diplomások számára ad lehetőséget újabb diploma megszerzésére, igen kedvező, de kétségkívül nagyon költséges forma. Előnyös, mert bármilyen szakpárosítást lehetővé tesz, többnyire tényleges szakember-szükségleteket fedez, a jelölt gyakorlati ismeretekkel, tanulmányi

tapasztalatokkal és — remélhetőleg — megalapozott hivatástudattal is rendelkezik, továbbá a szaktanszék keze nincs megkötve a szakok közti egyeztetésekkel. Hátránya, hogy időigényes, egzisztenciálisan nem kifizetődő minden értelmiségi réteg számára, továbbá az is, hogy általában levelező jellegű.

Magyarországon *többlépcsős képzés* — az eredeti értelemben — jelenleg *tulajdonképpen nincs*. De a tudományegyetemi szervezet kínálta lehetőségek sem kielégítők, mivel még a „legteljesebb” hazai tudományegyetem, az itt érdekelt budapesti egyetem sem képviseli a tudományágak viszonylagos összességét. Sohasem volt szerves része például a műszaki, mezőgazdasági, állatorvosi, közgazdasági képzés, orvosi karából pedig önálló egyetemet szerveztek. Tehát a szakkönyvtárosok kétszakos képzésében a második szakot illetően a választék jóval szűkebb a kívánatosnál. *Kivétel a társadalomtudomány*. A nappali tagozaton ugyanis a társadalomtudományok leg-többjével megvalósítható a szakpárosítás. Egyedül a nem tanár szakok párhuzamos hallgatása ütközik — szerencsére többnyire megkerülhető — akadályokba egy idejét-múlt rendelkezés miatt.

A természettudományokkal való szakpárosítás lehetősége a nappali tagozaton elvben ma is fennáll, gyakorlatilag azonban — adminisztratív okokból — a természet-tudományi karral közös szakok meghirdetése több éve szünetel. Ez az állapot tart-hatatlan, mivel a természettudományok, sőt bizonyos szakok (például kémia, biológia) esetében az alkalmazási területek (vegyipar, mezőgazdaság stb.) szakkönyvtá-rosi feladatköreinek ellátására kiválóan alkalmas szakemberek képzésének ez lenne a legkézenfekvőbb megoldása.

A kétszakos levelező képzésben második szaknak csak a magyar irodalom vagy a történelem választható, és a bővítésnek nincs valós esélye. A tagozat igazi jelen-tősége nem is a szakkönyvtárosképzésben van.

A *diplomások kiegészítő képzésének bevezetése* igazi nyeresége a hazai könyv-tárügynek. A tagozat iránt kezdettől fogva állandó az érdeklődés. A hallgatóság ösz-szetétele az eredeti diploma és főleg a munkahely jellege szerint igen változatos. Kül-lönösen az első idők tapasztalatai azt a látszatot keltezték, hogy ez a képzési forma megoldja a szakkönyvtárügy minden fontosabb területének szakemberellátási gond-ját. Bölcsészek, természettudományi végzettségűek, jogászok mellett közgazdászok, mez-őgazdák, mérnökök, sőt elvétve még orvosok is beültek a padokba. Minthogy azon-ban nem gondoskodtak megfelelően az újabb diploma megszerzéséhez kapcsolódó társadalmi megbecsülés intézményesítéséről, a munkaadók az önkéntesség követke-zésében a hároméves szellemi befektetéssel nem mindig arányban állóan honorálhat-ták alkalmazottaikat. Emiatt a hallgatóság összetétele nem a kívánt irányban alak-ult. A remélt eredmény elmaradásának magyarázata azonban távolabb, a szakmák bérszintjének egymás közötti arányait meghatározó bérpolitikában is kereshető. Kül-lönösen a műszaki könyvtárügyben dolgozó műszaki alapképzetttségűek érdeklődésé-nek megszűnése mutatkozott tartósnak.

Az 1962. évi minisztériumi utasítás a *felsőfokú könyvtárosképző szaktanfolyamok* megszervezésének lehetővé tételével elsősorban e folyamat megállításaához járulhatott volna hozzá. A szaktanfolyam egyetemi vagy főiskolai oklevéllel és kétéves gyakor-lattal rendelkező könyvtári munkaerők számára teremtett csábító alkalmat egy-egy speciális munkaterület — a rendelkezés a dokumentációt, a bibliográfiát és az osztá-lyozást emeli ki példaként — szakismereteinek elsajátítására. Az első 108 órás kurzus (1963—1964) nevében és célkitűzéseiben is a *dokumentálóképzést* szolgálta. A tanrend még a szakirányultságot is figyelembe vette! Az első tanfolyam hallgatóinak munka-hely szerinti megoszlása a műszaki könyvtárügyre nézve igen kedvező volt: ezt a te-rületet 23, a társadalomtudományi gyűjteményeket 6, az orvosi és az agrárterületet 1—1 hallgató képviselte. Az eredeti végzettséget illetően viszont a bölcsészek vezet-tek (12 fő) a műszakiak (10 fő) előtt, míg a többiek közgazdasági, jogi, orvosi vagy agrár diplomával rendelkeztek.

A könyvtárak szakember-állományát és az érdekeltségi indítékok különbségeit ismerve az összetétel szempontjából utólag is kedvezőnek minősíthetjük az indulást.

A specializáció vagy olyan minőségi többletet jelent, amelyet a diploma megszer-zése után továbbképzés során lehet megszerezni, vagy amely egy szerteágazó szakma esetében az alapképzés keretében lehetővé tett szakirányú elmélyültségben valósul meg. Azzal a képtelenséggel, hogy csak a specializációt tanítsa, még az első, a legha-tározottabban szakosított tanfolyam tantervének az összeállítói sem azonosultak, noha a szaktanfolyamok célja kifejezetten az egy-egy munkakörre (!) való főkészítés volt. A munkaadók és a munkavállalók érdekei is ellentmondtak a szakosodás szűk látó-körű, csak a speciális ismeretek tanítására irányuló felfogásának. A későbbi, egyes nagy intézmények munkatársai számára szervezett tanfolyamok törzsanyagát pedig a valós szükségletekhez igazodva, egyre közelebb került a kiegészítő tagozathoz, anélkül azonban, hogy a képzési idő módosult volna. A tanfolyamok bírálatának is

fölfoghatjuk, hogy a Szegedi Egyetemi Könyvtár néhány kiváló munkatársa a tanfolyam után a kiegészítő tagozatot is elvégezte!

Az információs képzés jelentősége és tanulságai

A szakma történetét szemügyre véve úgy tűnik, hogy annak — az információs bázis kiterjesztésében, illetve a megközelítési módok finomításában kifejezésre jutó — időnkénti megújulása *belső válságok árán ment végbe*. Hajdanán a könyvtáros farkasszemet nézett a gyűjteményi korlátokon átlépő bibliográfussal, akinek tartós uralmát a tájékoztatásban viszont a dokumentáló zavarta meg azzal, hogy nem a dokumentumokat, hanem a bennük levő közlemények tartalmát írta le. A gyorsuló idő jeleként már másfél évszázadot sem kellett várni az újabb trónkövetelőre, az információs szakemberre, akinek figyelmét a közleményekben rejlő érdemi információk összegyűjtésének, tárolásának és célzott visszajuttatásának a gondjai kötik le.

A szakmánk művelőitől nem idegen konzervativizmusban bizonyára az a nagyon is érthető félelem fejeződik ki, hogy minden újabb rendszer évszázadok során *finomra csiszolt munkamódszereket kérdőjelezhessen meg* és évtizedek kinos-keserves munkájával létrehozott termékeket küldhet a művelődéstörténet lomtárába. Nem véletlen jelenség viszont az sem, hogy a reformerek sorai a felhasználói területről átsodródó *elvtársakkal* erősödnek meg, akik hasznos, ám gyakran méltánytalan türelmetlenséggel kezelik a korábban kifejlődött szakmai területek művelőinek a nézeteit. Idővel természetesen nyilvánvalóvá válik, hogy az egyes területek ugyanazt a társadalmi folyamatot szolgáló rendszer egymásból kifejlődött, egymást feltételező, egymáshoz szorosan illeszkedő részei, addig azonban a szakmai közélet s az oktatás is kritikus pillanatokot él át.

A hazai felsőoktatás fejlesztését szerencsére nem keresztezthette a munkamegosztásnak az a családja felfogása, amely az információ nagyszerű palotájának a felépítésében a könyvtárosra az anyagbeszerző-raktáros, a bibliográfusra a segédmunkás, a dokumentálóra a kőműves szerepét osztja, s amelyben az informátor a pallér, aki többnyire jelen sincs az építkezésen. Az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság kezdeményezésére ugyanis az Oktatásügyi Minisztérium az ELTE könyvtártudományi tanszékét bízta meg az információs szakoktatás megvalósításával. (A kezdetekről I. Szepesváry Tamás: Információs szakemberek képzése az ELTE könyvtártudományi tanszéken. Könyvtáros, 1976/5. sz.)

Az információs szakképzésnek a könyvtártudományi tanszékhez való kapcsolása *elvi jelentőségű*, mivel egyrészt szavatolja a tágabb értelemben vett szakma szemléleti egységét, az alapismeretek azonosságát, másrészt a szakosított oktatás alternatíváját mutatja fel az eddig jogilag egységessé merevített általános képzéssel szemben.

Az információs tevékenység elkülöníthetőségét, a rá vonatkozó ismeretek rendezhetőségét elismerve is el lehet gondolkodni azon, hogy Magyarországon a munkamegosztás és az egzisztenciális kilátások szempontjából olyan mértékben önálló életpálya-e a szakinformátorság, mint azt szakoktatásának önálló meghirdetése sugalmazza. A gyakorlatban persze az oktatás kellő figyelmet fordít a szakma egészébe való beilleszkedés feltételeinek megteremtésére, ami elől egyébként az eredeti tantervi el-
képzés sem zárkózott el.

A műszaki előképzettségük fokozottabb érdeklődése a pálya iránt és a kedvező oktatási feltételek (pl. az előadások hallgatására igénybe vehető kéthetenkénti két teljes munkanap) mellett nyilván az OMF B erkölcsi támogatása is hozzájárult ahhoz, hogy már az első „tanfolyam” hallgatóságának majdnem kétharmada nemcsak munkahelyét, hanem eredeti végzettségét illetően is *műszaki kötődésű volt*, tehát műegyetemi vagy azzal egyenértékű diplomával rendelkezett. Nem titok különben, hogy a kezdeményezés legfőbb kiváltó oka is a műszaki tájékoztatás munkaerő-gondjainak a megoldására való törekvés volt. Társadalomtudományi karon folyó információs képzésből azonban a társadalomtudományi tájékoztatókat kizárni elvileg is helytelen, gyakorlatilag pedig kivihetetlen lett volna. Az oktatás természetesen a hallgatóság többségének érdeklődését tartja szem előtt, de a kisebbségbe szorult — akkor egyötödnyi — társadalomtudományi tájékoztatók érdekeit sem hagyhatta figyelmen kívül. Így például a filozófia szakosok a döntéselőkészítő szintű tájékoztatási módszerekkel foglalkoztak, míg a műszakiak a művészeti tájékoztatás forrásaival is. Ezen a helyzeten az 1977–78-as tanévtől érvényes, módosított tanterv sem tudott változtatni.

Az információs szakképzés bevezetése előtt nem tisztázták a két kiegészítő forma egymáshoz való viszonyát, s ez jelenleg az oktatási célkitűzések végrehajtása szempontjából nem eléggé ésszerű munkamegosztáshoz vezet, ráadásul igazságtalan is. A hároméves képzési idő csökkentését a tanszék már javasolta, az oktatási célok

összehangolása azonban csak az egyetemi könyvtárosképzés teljes rendszerének alárendelve valósítható meg.

Az oktatási tapasztalatok, a munkáltatók igényei és a hallgatóság érdekei többnyire olyan rendszer irányába mutatnak, amely közös törzsanyagra épül, s ugyanakkor az eddiginél jóval határozottabb szakosodást tesz lehetővé. A közművelődési könyvtáros és a hungarikaprogram kivitelezője, a könyvmuzeológus sajátos képzési követelményei önmagukban is vizsgálhatók. A szakkönyvtárosképzés azonban kettős vetületű: lehet területre vagy tárgyra irányuló.

A nappali, a hároméves kiegészítő és — társadalomtudományi vonatkozásban — a kétszakos levelező tagozat (amennyiben a hallgató az első szigorlat után ilyen szakosodást választ) szakkönyvtárosképzés a szó tágabb értelmében, tehát mind a négy működési területre fölkeleszt a jelölt előképzettségére, szakpárosítására, munkahelyére való tekintet nélkül, míg az információs képzés a nevében is a negyedik terület műveléséhez nyújt ismereteket, függetlenül a hallgató végzettségétől és munkahelyétől. A tárgyra irányuló szakosodás viszont azt jelentené, hogy a természet tudományi és műszaki könyvtáros, informátor és a társadalomtudományi könyvtáros, informátor képzése az általánosan közös könyvtáros törzsanyagon kívül ugyancsak közös szakkönyvtárosi bevezető és integráló (pl. szakkönyvtártan) tárgyakban is találkozna, viszont a bibliográfia (forrásismeret), a dokumentáció és az informatika ismeretanyagát már külön-külön tenné hozzáférhetővé. (Természetesen nemcsak a saját szakterületi forrásanyag feldolgozásának, hanem a hagyományosabb vagy újabb megközelítési szintek megismertetésének is a valósághoz igazodó hangsúlyt adva.)

Az információs szakemberképzés tanterve időközben elkészült. Az illetékes szakbizottság által 1978 áprilisában elfogadott új tanterv a korszerű ismeretek olyan rendszerezett foglalata, amely *nemcsak szemlélete miatt figyelemre méltó, hanem egyben a szakosodás utóbbi változatához is támpontul szolgálhat.*

A szervezeti és tartalmi kérdéseknek az információs szakképzés végleges beillesztésével járó átgondolása ilyenformán az egyetemi könyvtárosoktatás egész rendszere számára is hasznossá válhat.

Szelle Béla

Integráció — kérdőjelekkel

A közművelődési könyvtárak szervezeti kérdései iránt megnőtt az érdeklődés. (A Könyvtáros szeptemberi számában például két cikk — *Tuba Lászlóé és Pacsai Lászlóé* — foglalkozott ilyenekkel, sőt T. L. cikkéhez bő irodalomjegyzéket is csatolt.) Látjuk és tapasztaljuk, hogy a hálózati kapcsolatok lazulnak, a közigazgatási átszervezések, a helyi tanácsok nagyobb hatásköre és a fejlődő könyvtári szolgáltatások új megoldásokat sürgetnek. Több szakmai publikációban olvastam, hogy a módszertani gondozás, „instruálás” hagyományosan kialakult formáit a szolgáltatások révén egymásra utalt hálózatnak kell felváltania. Könyvtárügyi jogszabályunk szerint a hálózatba tartozó könyvtárak egyenjogúak, egymásnak mellrendelten működnek. Ugyanakkor munkájukat „egybehangoltan végzik”. A hálózatban való működés a könyvtár felügyeletét ellátó szerv jogait és kötelezettségeit nem érintheti.

Egymás mellé rendelt intézmények esetében hogyan valósítható meg az „egybehangolás”? A zenekar élén karmester áll, irányítás nélkül nincs összhang. A tanácsi könyvtárak körében a járási székhelyeken működő városi, nagyközségi könyvtáraknak, illetve a megyei könyvtáraknak kellene eljátszaniuk a karmester szerepét, de pillanatnyilag erre nincsen felhatalmazásuk. *Késik a hálózati központok hatáskörét, feladatait megfogalmazó jogszabály.*

A községek jelentékeny hányadában tiszteletdíjas könyvtáros áll az intézmény élén. A nagyobb könyvtárakban is legtöbbször egyetlen könyvtáros dolgozik, közöttük sok a képesítés nélküli, akinek szakmai gyakorlata is kevés. A hálózati központok közreműködése nélkül nem lehet a községi könyvtárak szolgáltatásait fenntartani és fejleszteni. A kis intézmények elszigetelten, önmagukra utalva nem működhetnek. Nemcsak szolgáltatást kell kapniuk a nagyobb könyvtáraktól, hanem rendszeres szakmai irányítást is.

A könyvtárak működéséhez rendelkezünk ugyan szakmai alapelvekkel, kötelező szakmai előírásaink azonban nincsenek. Az önállóságra érett könyvtári intézményekben ez nem okoz gondot, a rendszer alsó lépcsőin azonban igen. (Természetesen ez a megállapítás nemcsak a könyvtárakra vonatkozik.) A szakmai integráció általános társadalmi jelenség. A szakfelügyelet megszervezése, illetve működtetése sem oldotta